

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพุทธธรรม Learning Process In Buddhist Approach

พระมหาวิโรจน์ กุตตวิโร,¹

PhramahaViroj Guttaviro,

ปชบดี แยมสุนทร²

Pachabodee Yeamsoonthorn

บทคัดย่อ

การนำเสนอบทความวิชาการในครั้งนี้เพื่อให้ทราบว่า การศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนามีได้สอนให้แยกวิทยาศาสตร์ออกจากชีวิต “ศาสตร์” ที่เป็นวิทยาศาสตร์สามารถวัดหรือประเมินค่าได้อย่างแม่นยำตามหลักการทางวิทยาศาสตร์ แต่ชีวิตหรือการดำเนินชีวิตเป็นนามธรรมประกอบด้วย รูปธรรมคือ กายหรือรูป สามารถจับต้องได้มองเห็นได้ วัดได้ด้วยหลักทางวิทยาศาสตร์และอีกส่วนหนึ่งคือจิต ซึ่งเป็นนามธรรม การดำเนินชีวิตจะเกิดสันติสุขหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการศึกษาหรือการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ตามหลักของพระพุทธศาสนามีเหตุปัจจัยจากภายในและภายนอกมาประกอบกัน ตาเห็นรูปเกิดการรับรู้แล้วส่งต่อไปเป็นความรู้สึกว่าชอบหรือไม่ชอบรูป แล้วเอาไปบันทึกไว้เป็นความจำ เรียก สัญญา แล้วเกิดการปรุงแต่งจิต เรียก สังขาร มีเจตจำนงทำอะไรกับรูป เสียง กลิ่น นั้น เช่นชอบหรือไม่ชอบ เข้าไปหาหรือเดินหนี หรือ เข้าไปสัมผัส ชีวิตของมนุษย์จะดำเนินไปได้ด้วยดีต้องเรียนรู้ทั้งกายภาพหรือวิทยาศาสตร์และจิต โดยผ่านกระบวนการพัฒนาในทุกมิติโดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาทางด้านสติปัญญาเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ รวมถึงการจัดสภาวะที่ดี ฉะนั้น กระบวนการเรียนรู้ถือเป็นสิ่งสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ เราควรนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการเพื่อให้เกิดการดำเนินชีวิตอย่างสมดุลและเพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้ารวมถึงการอยู่ร่วมกันให้ได้อย่างสันติสุขต่อไป

คำสำคัญ : กระบวนการเรียนรู้, พุทธธรรม, อริยสัจ 4

Abstract

A demonstration of this academic article is to point out that the study in Buddhism synopsis does not instruct people to isolate sciences from his or her beings. Science is a field that allows us to measure or evaluate objects accurately based upon the scientific principle. But life or way of life is composing of the concrete object: soma and image. This concrete is touchable, seeable, and measurable by the scientific assumption. Another part is the abstract object: mind. Furthermore, Whether the course of life is peaceful or not, is based mostly on wisdom and experience. For Buddhism, the learning process is the combination of an internal and external factor: the pictorial from eye

¹ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย Graduate Scholl Mahamakut Buddhist University

² หน่วยวิทยบริการคณะสังคมศาสตร์ จังหวัดจันทบุรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Faculty of Social Sciences Service Unit, Chanthaburi Mahachulalongkornrajavidyalaya University

view has been sending to the emotion part to consider weather like or unlike. Then upload it to a recollection called bonds. After that, it will generate the process called mental formations in which humans visualize and intent for the image, sound, scent. For instance, like or not like, to enter or to walk away, or to touch. Human life can go well as soon as they learn a physical form or science, and emotion through every dimension of development. Especially the development of wisdom, it helps one to gain a learning process included decent happiness management. Thus a learning process is essential and relevant to human beings. Lastly, we should follow the Buddhist approach doctrine in order to make integration for making an equilibrium and making an envelopment in our daily; including living in a peaceful world.

Keywords: Learning process, Buddhist approach, The Four Noble Truths.

บทนำ

จากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา การศึกษาเริ่มขึ้นที่วัดซึ่งเป็นศาสนสถานของพระพุทธศาสนา มีพระสงฆ์เป็นครู สอน สอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หลักปฏิบัติตนในการดำรงชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะหลักเบญจศีล ซึ่งถือว่าเป็นคุณธรรมเบื้องต้นที่ทำให้มนุษย์จะไม่ต้องเบียดเบียนกัน อยู่กันอย่างสันติสุข สอนกิริยามารยาท การเรียนพระพุทธศาสนาขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทำให้คนไทยมีคุณธรรม จริยธรรม มีศีลธรรมอันดี เป็นเหตุให้สังคมอยู่เย็นเป็นสุข มีความรักสามัคคีกัน มีน้ำใจให้กันและกัน เพราะหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนาคอยหล่อหลอมจิตใจให้อ่อนน้อมถ่อมตน ยิ้มแย้มแจ่มใส จนประเทศไทยได้รับสมญานามว่า “สยามเมืองยิ้ม” มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีศักยภาพในการเรียนรู้ได้อย่างยอดเยี่ยม เนื่องจากสมองของมนุษย์มีโครงสร้างที่ดีที่สุดในบรรดาสัตว์ทั้งปวง มนุษย์สามารถเรียนรู้ให้บรรลุ เรียนรู้ให้รู้ความจริง เรียนรู้ให้รู้ความงาม เรียนรู้ให้รู้ความดีหรือความถูกต้อง เรียนรู้ให้ได้ตามความปรารถนา และเรียนรู้ให้บรรลุความสุข ปัจจุบันมนุษย์เรียนรู้โดยมีสถาบันทางการศึกษาเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบ การเรียนรู้ของมนุษย์ซึ่งสถาบันต่าง ๆ มักมุ่งสอนเฉพาะวิชาหรือศาสตร์ของแต่ละสถาบันที่รับผิดชอบ โดยแยกส่วนความรู้หรือหลักในการดำเนินชีวิตออกจากกัน เมื่อเรียนจบก็จะได้รับปริญญาบัตรเพื่อรับรองว่าจบหรือมีความรู้ตามศาสตร์หรือสาขาวิชาเฉพาะทางที่ผู้เรียนปรารถนาหรือสังคมต้องการ เพื่อใช้เป็นอาวุธในการแข่งขันความได้เปรียบทางวัตถุ จึงมีการแข่งขันกันอย่างมากในสังคมโลกว่าใครจะรู้วิทยาศาสตร์มากกว่ากัน แต่ไม่ได้หาความสันติสุขของสังคมโลก

การศึกษาตามหลักคำสอนด้านพระพุทธศาสนาได้สอนให้แยกวิทยาศาสตร์ออกจากชีวิต “ศาสตร์” ที่เป็นวิทยาศาสตร์สามารถวัดหรือประเมินค่าได้อย่างแม่นยำตามหลักการทางวิทยาศาสตร์แต่ชีวิตหรือการดำเนินชีวิตเป็นนามธรรมประกอบด้วยสองส่วนคือ รูปธรรมและนามธรรม ส่วนที่เป็นรูปธรรมคือ กายหรือรูป สามารถจับต้องได้มองเห็นได้ วัดได้ด้วยหลักทางวิทยาศาสตร์อีกส่วนหนึ่งคือจิต ซึ่งเป็นนามธรรม การดำเนินชีวิตจะเกิดสันติสุขหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการศึกษาหรือการเรียนรู้ การศึกษาตามหลักของพระพุทธศาสนานั้นกายกับจิตนั้นต้องไปด้วยกัน การเรียนรู้มีเหตุปัจจัยจากภายในและภายนอกมาประกอบกัน คือ ตาเห็นรูป ตาเป็นอวัยวะส่วนที่เป็น กาย ภายในตัวเรา รูปเป็นสิ่งที่ภายนอก เมื่อรูปกระทบตา เกิดการรับรู้เป็นจักขุวิญญาณ แล้วส่งต่อไปเป็นความรู้สึกว่าชอบหรือไม่ชอบ รูปนั้น เรียกว่า เวทนา แล้วเอาไปบันทึกไว้เป็นความจำ เรียก สัญญา แล้วเกิดการปรุงแต่งจิต เรียก สังขาร มีเจตจำนงทำอะไรรูป เสียง กลิ่น นั้น เช่นชอบหรือไม่ชอบ เข้าไปหาหรือเดินหนี หรือ หรือ เข้าไปสัมผัส หรือ ดูนาน ๆ ชีวิตของมนุษย์จะดำเนินไปได้ด้วยดีต้องเรียนรู้ทั้งกายภาพหรือวิทยาศาสตร์และจิต ฉะนั้นชีวิตก็คือการศึกษา ต้องเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันให้ได้อย่างสันติสุข

เนื้อหา

ทุกวันนี้เราพูดแต่เรื่องเศรษฐกิจตลอดเวลา เราคุยอวดว่าเศรษฐกิจของเรากำลังเติบโตแข็งแรงหน้าประเทศต่าง ๆ รัฐบาลเองก็พูดแต่ว่าเศรษฐกิจของประเทศไทยเรากำลังเจริญเติบโตอย่างรุดหน้า แต่ในด้านสังคมและวัฒนธรรม ประเทศไทยกำลังอยู่ในสภาพที่น่าเป็นห่วง ล้าหลัง สวนทางกับหลักการทางพระพุทธศาสนาที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาในทุกมิติ เวลานี้เราพัฒนาแต่ในทางเศรษฐกิจ ส่วนมิติทางสังคม วัฒนธรรม คุณธรรม สิ่งแวดล้อม เรากลับไปยิ่งกว่าเดิม มันเป็นอนาคตที่ไม่สมบูรณ์แบบ เพราะว่าสุขภาวะที่ดีในทางพุทธศาสนาต้องประกอบไปด้วย 4 ส่วน ได้แก่

1. สุขภาวะทางกาย (Physical Health) เป็นภาวะของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับ สิ่งแวดล้อมทางวัตถุหรือทางกายภาพ เพื่อตอบสนองความสุข สามารถรับรู้อารมณ์ที่นำปรารถนา โดยเป็นการเสพอารมณ์ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง 5 ได้ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) การบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค การใช้เทคโนโลยี เป็นไปด้วยสติและเพื่อปัญญา ซึ่งจัด เป็นความสุขอันเป็นวิสัยของโลก

2. สุขภาวะทางสังคม (Moral Health) เป็น ความรู้สึก ความสะดวก ปลอดภัยในการดำเนิน ชีวิตของมนุษย์ ในครอบครัว และในสังคมที่ไม่มีการเบียดเบียน ทำร้ายซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างสรรค์สังคม อันเป็นพื้นฐานของการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

3. สุขภาวะทางจิตใจ (Emotional Health) การมีส่วนประกอบทางด้านคุณธรรม ความ ติงามภายในจิตใจ เช่น มีความเมตตา กรุณา ความขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ ผ่องใส สดชื่น เบิกบาน เป็นสุข ไม่ขุ่นมัวด้วยอารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบที่จะมีกระทบต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน รวมทั้งการมีสภาวะแห่งจิตใจที่ มีความสำราญ แซ่มน ไม่ขุ่นมัวด้วยอำนาจของความโลภ

4. สุขภาวะทางปัญญา (Intellectual Health) การมีสติปัญญา ความเชื่อ ความรู้ ความเห็น ความเข้าใจชีวิต และโลกอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง สามารถอยู่กับความเป็นจริงของโลกและชีวิต ได้อย่างปกติสุข มองเห็นและเข้าใจกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง มีเหตุผล สามารถพิจารณาเห็นปัจจัย ต่าง ๆ อันเป็นสาเหตุของความสุขและความทุกข์ในชีวิตได้ การใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาและดับทุกข์ได้ ไปจนถึงการเข้าใจในชีวิต ที่ก่อให้เกิดความสุขและความทุกข์ของมนุษย์และสังคม

ชีวิตและสังคมที่ติงามต้องประกอบไปด้วยความเจริญทั้ง 4 ส่วนนี้อย่างสมดุลกัน เมืองไทยในปัจจุบันมุ่งเน้นความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและวัตถุอย่างมากมาย แต่กลับถอยหลังอย่างมากเช่นกันในแง่ของสังคม วัฒนธรรม รวมทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อม ในสภาพเช่นนี้ ถ้าจะคิดถึงการศึกษเพื่ออนาคตของประเทศไทย เราต้องคิดถึงการศึกษเพื่อส่งเสริมให้ประเทศไทยพัฒนาไปอย่างได้ดุลหรือพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม ครอบคลุมทั้งมิติทางกาย ศีล จิต และปัญญา การศึกษาที่มีคุณค่าจะต้องเป็นไปเพื่อการพัฒนาอย่างครบทั้ง ๔ คำว่า “ศึกษา” เป็นภาษาสันสกฤต ส่วนภาษาบาลี ใช้คำว่า “สิกขา” ในทางพระพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขา อันได้แก่ ศีลสิกขา สมาธิสิกขา ปัญญาสิกขา หรือ เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ประเทศเรามีพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน การขับเคลื่อนต้องดำเนินไปด้วยปัญญาและคุณธรรมเพื่อให้ถึงพร้อมด้วยความเจริญในทุกมิติ ปัญหาที่คือการพัฒนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันไม่ได้ขับเคลื่อนด้วยปัญญาและคุณธรรม ทุกวันนี้เราเอาเงินหรือความสำเร็จทางเศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง กระตุ้นให้เกิดโลภะ อาศัย โลภะเป็นแรงดึง และอาศัยความทุกข์เป็นแรงผลัก คนไทยถือว่าต้องเป็นหนี้ถึงจะรวย เพราะเป็นหนี้แล้วต้องดิ้นรน ต้องลุกขึ้นมาทำงานหาเงินไม่หยุดหย่อน นี้เรียกว่าการถูกผลักดันด้วยความทุกข์ ซึ่งเป็นอุบายของทุนนิยม ต้องทำมาหากินจะได้มีเงินมาจ่ายหนี้ แล้วจะทำให้เศรษฐกิจของประเทศเจริญ ส่วนที่ว่าเอาโลภะเป็นแรงดึงก็คือเอาวัตถุมารกระตุ้นให้คนเกิดความอยาก เช่น อยากได้รถคันใหม่ รองเท้าคู่ใหม่ หรืออยากได้ใบหน้าที่ขาวกว่าเดิม เส้นผมยาวสลวยกว่าคนอื่น พออยากได้ก็เลยต้องตั้งหน้าตั้งตาหาเงินไปซื้อ ทุกวันนี้เราถูกทุนนิยมล่อหลอกให้กลายเป็นเครื่องจักรหาเงิน นี่คือการพัฒนาที่สมควรเรียกว่า มิจฉาพัฒนา

กระบวนการพัฒนาทางปัญญาของคนไทยล้าหลังลงทุกวัน และสิ่งที่ปรากฏตามสื่อต่าง ๆ แม้กระทั่งในวงการศึกษา พระสงฆ์หลายท่านออกมายอมรับว่าเดี๋ยวนี้พระเองไม่มีแรงจูงใจในการเรียน ปัญหาในเมืองไทยมีเหตุปัจจัยหลายประการ ความอ่อนแอทางด้านกระบวนการการเรียนรู้เป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นจุดอ่อนที่สำคัญ เพราะเราไม่นิยมใช้กระบวนการทางปัญญาในการขับเคลื่อนสังคม กระบวนการทางปัญญานั้นจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยกระบวนการการเรียนรู้ที่ถูกต้อง กระบวนการเรียนรู้ตามหลักพุทธศาสนานั้นเริ่มต้น ตั้งแต่การได้ใกล้ชิดกับกัลยาณมิตรหรือสัตบุรุษ เมื่อใกล้ชิดก็ได้สัมผัสสิ่งที่ดีงาม จนเกิดโยนิโสมนสิการตามมา และนำไปสู่ธรรมมานุปฏิบัติ หรือการปฏิบัติโดยสมควรแก่ธรรม กล่าวคือ การได้ใกล้ชิดบุคคลที่ดีงาม แล้วเกิดสุตะ คือการฟังรวมทั้งการอ่าน แล้วเกิดการคิดที่ถูกต้อง จากนั้นจึงนำไปสู่การปฏิบัติ และเมื่อได้ปฏิบัติก็เกิดการเรียนรู้มากขึ้น ในปัจจุบันไม่ใช่ไม่มีกระบวนการเรียนรู้ แต่เราเรียนรู้ไปในทางที่ผิด กระบวนการเรียนรู้ทุกอย่างกำลังมุ่งไปสู่การกระตุ้นกิเลสเพื่อให้เกิดการบริโภคมากขึ้น ปัจจุบันเด็กไทยมีความสามารถในการรู้ถึงยี่ห้อโทรศัพท์มือถือว่าแต่ละยี่ห้อดีกว่ากัน ทำอะไรได้บ้าง นี่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่รับใช้ระบบบริโภคนิยม มุ่งการเสพเพื่อสนองกิเลส แต่กระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีแทบจะขาดหายไป หรืออ่อนแรงลง ที่น่าเป็นห่วงอีกอย่างก็คือการศึกษาที่มีเป้าหมายดังมกมไม่ค่อยให้ความสำคัญกับเรื่องกระบวนการเรียนรู้ แต่ไปเน้นเรื่องการสอน

หัวใจของการศึกษานั้นไม่ได้อยู่ที่การสอน แต่อยู่ที่การเรียนรู้ หลายคนสามารถเรียนรู้ได้โดยไม่ต้องมีครูสอนเวลานี้เราเน้นการสอนหรือการพูดมากกว่าการกระตุ้นการเรียนรู้ พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงเทศนาอย่างเดียว บ่อยครั้งพระองค์ใช้วิธีกระตุ้นให้คนคิดเองด้วยการตั้งคำถาม หรือย้อนถามกลับไป บางทีก็ทรงชี้แนะให้เขาคิดจากประสบการณ์จริง ๆ การเรียนรู้จากของจริงเป็นกระบวนการเรียนรู้หนึ่งที่พระพุทธองค์ใช้เพื่อนำไปสู่การบรรลุธรรม ปัจจุบันเราเน้นการสอนเป็นอย่างมาก เน้นที่การสอนครูมากกว่าเน้นที่การเรียนรู้ของเด็ก ส่วนที่สำคัญที่สุดของการศึกษาคือการเรียนรู้ การสอนอาจไม่ทำให้เกิดการเรียนรู้ก็ได้ หากสอนแบบยัดเยียดหรือไม่สร้างฉันทะให้แก่ผู้เรียน ขณะที่การเรียนรู้ก็สามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องมีผู้สอน จะเห็นได้ว่าเด็กไทยสมัยนี้เรียนรู้อะไรมากมายโดยไม่ต้องมีครูสอน เขาเชี่ยวชาญเรื่องเกมคอมพิวเตอร์ โดยไม่ต้องมีใครสอน แต่เรียนรู้เองโดยอาศัยข้อมูลที่ป้อนจากสื่อหรือโฆษณา สื่อในปัจจุบันมีบทบาทมากในการส่งเสริมการเรียนรู้ของเด็ก แต่ส่วนใหญ่เป็นการเรียนรู้ที่ไม่ถูกต้อง คือเป็นการเรียนรู้ที่ตอบสนองกิเลสหรือบริโภคนิยม ทำอย่างไรถึงจะส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีงาม โดยมีปัญญาเป็นตัวขับเคลื่อน พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับเรื่องการเรียนรู้มาก คือเห็นว่าคนเราเรียนรู้ได้ตลอดเวลาและสามารถเรียนรู้ได้จากทุกสิ่งสรรพสิ่งสามารถสอนเราเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ท่านพุทธทาสกล่าวว่า “เราควรรู้จักฟังเสียงต้นไม้พูด ฟังก้อนหินสอนธรรมะ แม้กระทั่งความเจ็บไข้ก็สามารถทำให้เราเกิดปัญญา ความเจ็บไข้มาเตือนให้เราลดละขึ้น” จะเห็นได้ว่าทุกอย่างรอบตัวเราและที่เกิดขึ้นกับเราสามารถสอนธรรมให้เราได้หมด แม้กระทั่งความเจ็บไข้และความตาย ถ้าเราเข้าใจและมีวิธีการเรียนรู้อย่างถูกต้อง เช่น มีโยนิโสมนสิการ คือการรู้จักคิด เราก็สามารถเรียนรู้ได้ตลอดเวลา แม้กระทั่งจากความทุกข์ ความล้มเหลว ทุกอย่างสามารถเป็นครูได้หมด ไม่เว้นแม้แต่เด็กหรือแมลงตัวเล็ก ปัญหาที่คือตอนนี้กระบวนการเรียนรู้ นอกจากจะอ่อนแอแล้ว ยังพาไปในทางที่ไม่ถูกต้อง คือกระตุ้นตัณหา ส่งเสริมบริโภคนิยม แถมยังเก่งในทางสนองกิเลส เดียวนี้เราเก่งมากในเรื่องทุจริต ไม่ว่าในวงราชการ ธุรกิจ หรือในวงการศึกษา ตั้งแต่โรงเรียนประถมไปจนถึงมหาวิทยาลัย มีการโกงข้อสอบกันอย่างแพร่หลาย และกำลังแทรกซึมไปถึงวงการสงฆ์ คำว่า คอร์รัปชันยังเป็นคำที่ยังอ่อนและแคบ เพราะมีความหมายแค่น้อยราชภัฏวังหลวง เป็นการทุจริตเฉพาะเรื่องเงินทองหรือทรัพย์สิน แต่ทุจริตเป็นคำที่กว้างกว่า เพราะกินความไปถึงการโกงข้อสอบหรือการโกงในเรื่องอื่น ๆ ที่ไม่ใช่แค่เรื่องเงิน ตอนนี้สังคมไทยเป็นสังคมที่ทุจริตอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะว่าเราเก่งในเรื่องการเรียนรู้เพื่อสนองกิเลสด้วยวิธีที่เนียนน้อยที่สุด แต่ไม่ได้ใช้ฉันทะหรือ

ปัญญาเป็นตัวขับเคลื่อน เพราะฉะนั้นถ้าพูดถึงการศึกษา เราจะต้องให้ความสำคัญมากขึ้นในเรื่องการศึกษาเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีจังหวะเป็นแรงจูงใจ ไม่ใช่ใช้โลหะหรือต้อนหา เป็นการเรียนรู้ที่มุ่งศึกษาจากความจริงโดยไม่จำกัดที่ตำรา เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ทั้งบวกและลบ ทั้งจากความสำเร็จและความล้มเหลว ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายคือการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี

พระธรรมปิฎก กล่าวถึงการศึกษาว่า “การศึกษานั้นเป็นทั้งตัวการพัฒนาและเครื่องมือสำหรับพัฒนา คือเป็นการพัฒนาตัวบุคคลขึ้นโดยพัฒนาตัวคนทั้งคนหรือชีวิตทั้งชีวิต ตัวการพัฒนานั้นคือการศึกษา เมื่อผู้เรียนมีการศึกษาอย่างนี้แล้ว ก็นำไปเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตและสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ การศึกษาก็กลายเป็นเครื่องมือของการพัฒนา” มนุษย์ต่างจากสัตว์อื่นในข้อที่ว่า เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกต้องศึกษา และฝึกได้ ศึกษาได้ มีหลักการที่ควรสังเกตสำคัญในเรื่องนี้ 2 ประการคือ

1. มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก หมายความว่า การดำเนินชีวิตอยู่ได้ ความเป็นอยู่ที่ดีได้นั้น แทบไม่มีอะไรเลยที่มนุษย์จะได้มาเปล่า ๆ แต่ได้มาด้วยการศึกษาคือเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาขึ้นมาทั้งสิ้นต่างจากสัตว์อื่นทั่วไปที่ดำเนินชีวิตได้ด้วยสัญชาตญาณ แทบไม่ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา

2. มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ หมายความว่า การที่เรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาได้นั้น เป็นความพิเศษของมนุษย์ ซึ่งทำให้มนุษย์มีชีวิตที่ดงามประเสริฐ เมื่อมนุษย์พัฒนาได้สูงสุด จึงถือเป็นผู้ประเสริฐแม้แต่เทวดา พระพรหมก็กราบไหว้เคารพนับถือ ต่างจากสัตว์อื่นทั่วไปที่เกิดมาด้วยสัญชาตญาณอย่างไร ก็ตายไปด้วยสัญชาตญาณอย่างนั้น

หลักทางพระพุทธศาสนาที่จะนำมาเป็นพื้นฐานการจัดการศึกษาให้สมบูรณ์ เพื่อมุ่งเน้นให้มนุษย์เกิดความฉลาดหรือเกิดปัญญา แล้วนำเอาปัญญาที่เกิดจากการศึกษามาพัฒนาตนเองให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ มีดังนี้

อริยสัจ 4 หมายถึง ความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค

1. ทุกข์ คือ ความจริงว่าด้วยทุกข์ คนทุกคนต่างก็เคยพบกับความทุกข์ หรือประสบปัญหาบางอย่างมาแล้วทั้งนั้น เช่น นักเรียนที่สอบตกก็เป็นทุกข์ เศรษฐีที่หาเงินได้ยังไม่มากพอตามที่ตนต้องการก็เป็นทุกข์ คนจนก็เป็นทุกข์ เพราะไม่มีสิ่งที่ตนต้องการ ซึ่งความทุกข์และปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นอาจมิได้ทุกขณะ ความจริงก็คือว่าความทุกข์หรือปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นเราจะต้องไม่ประมาท และพร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาทุกเรื่อง หน้าที่ต้องทำในทุกข์ คือ การกำหนดรู้ในทุกข์ หรือปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

หมวดธรรมที่ว่าทุกข์ ได้แก่ ขันธ์ 5 ในส่วนที่เป็นจิตและเจตสิกจิตและเจตสิก

จิต หรือ วิญญาณธาตุ แปลว่า สภาวะที่รู้ เมื่อมีร่างกายจึงรู้คิด รู้พิจารณา รู้จักไตร่ตรอง ใคร่ครวญได้ หมายถึงสภาพที่รู้คิด รู้พิจารณา ไตร่ตรอง โดยต้องมีร่างกายที่มีอาการ 32 ครบ เป็นเครื่องมือ หรือภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์

เจตสิก หมายถึง สภาวะที่ประกอบกับจิต คุณสมบัติและอาการของจิต มีจิตฝ่ายกุศล จิตฝ่ายอกุศล และจิตที่เป็นกลาง ๆ คือไม่ดีไม่ชั่วชีวิตประกอบด้วย ร่างกายและจิต (รูปและนาม)

1. รูป หมายถึง ร่างกาย คือ ส่วนประกอบของชีวิตเป็นสสาร (ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ)
2. เวทนา หมายถึง อาการที่เป็นความสุข ความทุกข์ และไม่เป็นสุขไม่เป็นทุกข์ ที่เกิดขึ้นกับร่างกายและใจ เรียกว่า กายเป็นทุกข์ ใจเป็นทุกข์
3. สัญญา หมายถึง ความจำได้หมายรู้ในสิ่งต่าง ๆ ของใจ
4. สังขาร หมายถึง การคิดปรุงแต่งทั้งทางดี ทางชั่ว ไม่ดีไม่ชั่ว ของใจ
5. วิญญาณ หมายถึง ความรู้แจ้งทางอารมณ์ในสิ่งต่าง ๆ ของใจ มี 6 ทาง คือ ตา (จักขุ) หู (โสต) จมูก (ฆานะ) ลิ้น (ชีวาหา) กาย (กายะ) ใจ (มโน)

สรุป อริยสัจ 4 ข้อที่ 1 ทุกข์ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้

2. สมุทัย คือ ความจริงว่าด้วยเหตุแห่งทุกข์ ความทุกข์หรือปัญหาที่เกิดขึ้นกับคนนั้นย่อมเกิดจากสาเหตุบางอย่าง มิใช่เกิดขึ้นลอย ๆ ดังพุทธดำรัสว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนั้นจึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนั้นจึงเกิด” ตัวอย่างเช่นนี้ นักเรียนที่สอบตกอาจเป็นเพราะเกียจคร้านในการอ่านหนังสือ เศรษฐีที่หาเงินได้ยังไม่มากพอตามที่ตนต้องการ อาจเป็นเพราะมีความโลภจนเกินไป เป็นต้น ซึ่งสาเหตุของความทุกข์นั้น คือความอยากที่เกินพอดี ซึ่งเรียกว่า ตัณหา มี 3 อย่างคือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

หมวดธรรมที่ว่าด้วย สมุทัย ได้แก่ ปฏิจสสมุปบาท, นิรวณ 5 และอุปาทาน 4

1. ปฏิจสสมุปบาท สภาพที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น หรืออิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น กล่าวโดยหลักการ คือ เมื่อสิ่งเหล่านี้มี สิ่งเหล่านั้นจึงมีเพราะสิ่งเหล่านี้เกิด สิ่งเหล่านั้นจึงเกิดเมื่อสิ่งเหล่านี้ไม่มี สิ่งเหล่านั้นจึงไม่มี เพราะสิ่งเหล่านี้ดับ สิ่งเหล่านั้นจึงดับ

สรุป ความทุกข์หรือปัญหาที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ตามหลักปฏิจสสมุปบาท เกิดจากการกระทำเหตุหรือปัจจัยที่ไม่เหมาะสม เช่น ความไม่ดี ความประมาท ความเกียจคร้าน เป็นต้น ผลก็เป็นความทุกข์ เช่น ความเดือดร้อน ความไม่เจริญก้าวหน้า ความวิบัติ เป็นต้น

2. นิรวณ 5 แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องกั้น เป็นเครื่องขัดขวาง เป็นเครื่องห้ามมิให้บรรลุธรรมเกิดขึ้น มิให้ฉาน อภิญญา สมาบัติ มรรค ผล เกิดขึ้นได้ เป็นเครื่องกีดขวาง ปิดกั้นการทำความดี คือ

กามฉันทะ คือ ความพอใจรักใคร่ในกามคุณ 5 มี รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นิรวณนี้ เมื่อเกิดขึ้นครอบงำใจแล้ว ย่อมทำให้เกิดความหมกมุ่นครุ่นคิด หาแต่กามคุณที่ตนปรารถนา ทำให้จิตใจไม่เป็นสมาธิในการทำความดี ในการปฏิบัติธรรม ขัดขวางมิให้บรรลุกุศลธรรมได้

พยาบาท คือ ความปองร้าย ความคิดอาฆาตมาดร้าย ความไม่พอใจในอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา นิรวณข้อนี้ เมื่อเกิดขึ้นครอบงำใจแล้ว ย่อมทำให้เกิดความขุ่นเคือง ความหม่นหมองใจ ทำให้จิตใจไม่มีปีติปราโมทย์ในการทำความดี ในการปฏิบัติ ขัดขวางมิให้กุศลธรรมเกิดขึ้นได้

ถีนมิทธะ คือ ความหดหู่ท้อแท้ใจและความง่วงเหงาหาวนอน นิรวณข้อนี้เมื่อเกิดขึ้นครอบงำใจแล้ว ย่อมทำให้จิตใจห่อหุ้มท้อแท้ ท้อถอย ง่วงเหงาหาวนอน ทำให้จิตปราศจากกุศลจิต คือทำให้จิตไม่มีแก้ไขที่จะทำความดี ไม่คิดปฏิบัติธรรม ขัดขวางมิให้กุศลธรรมเกิดขึ้นได้

อุทธัจจกุกกุกจะ คือ ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ ได้แก่ ความคิดฟุ้งซ่าน แลปลไหลไปในอารมณ์ต่าง ๆ คิดเลื่อนลอยไปในอารมณ์ต่าง ๆ และเกิดความรำคาญใจ ร้อนใจ กลุ้มใจในความผิดพลาดต่าง ๆ เช่น มัวคิดไปว่า ตนเองได้ทำความชั่ว ความผิดพลาดไว้มาก ไม่ได้ทำความดีได้เลย แล้วเกิดความร้อนใจ รำคาญใจในภายหลัง นิรวณข้อนี้เมื่อเกิดขึ้นครอบงำใจแล้ว ย่อมทำให้จิตไม่มีความสุข ไม่สบายใจในการทำความดี ในการปฏิบัติธรรม ขัดขวางมิให้กุศลธรรมเกิดขึ้นได้

วิกิจจนา คือ ความสงสัย ความลังเลใจ อันได้แก่ความสงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นต้น นิรวณข้อนี้เมื่อเกิดขึ้นครอบงำใจแล้ว จะทำให้ขาดวิจาร์ณ ไม่สามารถพินิจพิจารณาตัดสินใจทำความดี ตัดสินใจปฏิบัติธรรมได้ ย่อมขัดขวางมิให้กุศลธรรมเกิดขึ้นได้

สรุป นิรวณ 5 เมื่อเกิดขึ้นอยู่ในใจของผู้ใดแล้ว ย่อมขัดขวาง หรือขวางกั้นในการทำความดีหรือการปฏิบัติหน้าที่การทำงานทั้งทางโลกและทางธรรม มิให้เกิดความเจริญก้าวหน้าหรือประสบความสำเร็จ

3. อุปาทาน 4 อุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่น แบ่งออกเป็น 4 ประเภทคือ

1) กามุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในกาม คือการที่จิตเข้าไปยึดถือในวัตถุทางทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันตนกำหนดว่าน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ ความยึดถือของจิตนั้นมีความรู้สึกที่ "นั่นเป็นของเรา" เช่นเห็นรูปสวยงามเข้า ก็อยากได้มาเป็นของตนด้วย อำนาจตัณหา เมื่อได้มาไว้ในครอบครองแล้ว จะยึดมั่นถือมั่นว่า รูปนั้นของเรา ในขณะที่เดียวกันก็พร้อมที่จะยึดถือรูปเป็นต้น อย่างอื่นในทำนองเดียวกัน ความทุกข์ในชีวิตจะเกิดขึ้น เพราะการแสวงหา การครอบครอง การเปลี่ยนแปลง หรือพลัดพรากไปของวัตถุทางเหล่านั้น

2) ทิฎฐุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจทิฎฐิ คือ ความเห็นผิด เช่นยึดถือในลัทธิธรรมเนียม ความเชื่อถือต่าง ๆ ขาดการใช้ปัญญา พิจารณาหาเหตุผล เช่น ถือว่าการกระทำดี ชั่วไม่มี ความสุขความทุกข์ในชีวิตของคนไม่ได้เกิดมาจากเหตุอะไรทั้งสิ้น ไม่มีบุญบาป บิดา มารดา พระอริยบุคคลเป็นต้น ความยึดถือบางอย่างนอกจากจะละได้ยากแล้ว ยังนำไปสู่การถกเถียง การแตกแยกกัน จนต้องประสบทุกข์ในอบายเพราะทิฎฐุปาทานบางอย่าง

3) สัมมัตตูปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในศีลวัตร และข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่ตนประพฤติดมาจนชินด้วยความเข้าใจว่าขลัง ศักดิ์สิทธิ์ ถูกต้องเป็นต้น โดยทั่วไปเช่นการยึดติดในธรรมเนียมบางอย่าง พิธีกรรมบางประเภท ทิศดี ทิศไม่ดี วันดีวันร้าย จนถึงละสิ้นทุกข์ เพราะการกระทำเช่นนั้นเป็นต้น

4) อัตตวาตูปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นว่าตน หมายถึงยึดถือในทำนองแบ่งเป็นเรา เป็นเขา เป็นพวก เราพวกเขา จนถึงการยึดถือว่ามีตัวตนที่เที่ยงแท้อยู่ ตนนั้นเองเป็นผู้มี ผู้รับ ผู้ไปในภาพต่าง ๆ เสวยผลบุญบาปต่าง ๆ ที่ตนทำไว้ โดยขาดการมองตามความเป็นจริงว่าสรรพสิ่งทั้งหลายนั้น ล้วนแต่เกิดขึ้นเพราะการประชุมพร้อมแห่งปัจจัยทั้งหลายเท่านั้น

อุปาทานทั้ง 4 ประการนี้ที่ทรงแสดงไว้ในปฏิจจสมุปบาทนั้น อุปาทานอยู่ในฐานะเป็นปัจจัยเหตุ ร่วมกับตัณหา และด้วยอำนาจแห่งอุปาทานนี้เอง ที่ทำให้ได้ประสบความทุกข์ต่าง

สรุป สมุทัย เหตุแห่งทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรละ

3. นิโรธ คือ ความจริงว่าด้วยความดับทุกข์ กล่าวคือ ความทุกข์นั้นเมื่อเกิดได้ก็ดับได้ เมื่อความทุกข์เกิดจากสาเหตุ ถ้าเราดับสาเหตุนั้นเสีย ความทุกข์นั้นก็ย่อมดับไปด้วย ดังพุทธดำรัสว่า “เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนั้นก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนั้นก็ดับ” ความทุกข์หรือปัญหาของคนเรานั้น เมื่อเกิดแล้วก็จะไม่คงอยู่อย่างนั้นเป็นนิรันดร์ แต่อยู่ในวิสัยที่เราสามารถจะแก้ไขได้ไม่ช้าก็เร็ว ไม่มากก็น้อย และอยู่ที่ว่ามีความตั้งใจจริงที่จะแก้ไขหรือไม่

หมวดธรรมที่ว่าด้วยนิโรธ ได้แก่ นิพพาน

คำว่า “นิพพาน” แปลว่า ดับเย็น นิพพานในพระพุทธศาสนา มีนัยที่ต้องพิจารณาอย่างละเอียดอยู่ 3 อย่างคือ

1. การสิ้นกิเลส หรือการดับกิเลส เรียกว่า นิพพาน
2. ผลที่เกิดขึ้นเป็นความสงบปราศจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือภาวะที่ปราศจากความทุกข์ อันเกิดจากการสิ้นกิเลสตนเอง เป็นตัวนิพพาน
3. ธรรมชาติอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ดับของกิเลสและเป็นสภาพที่มีอยู่นิรันดร์ เมื่อใครปฏิบัติหรือลูถึง กิเลสของบุคคลนั้นก็ดับไป ธรรมชาติอันนี้จัดว่าเป็นนิพพาน หรือบางทีก็เรียกว่า “นิพพานธาตุ”

ความแตกต่างระหว่างความหมายทั้ง 3 นัยนี้ได้โดยง่าย โดยพิจารณาไปในแง่ของเวลาคือ นิพพานอย่าง ที่ 1 คำนี้เป็นอาการนาม หมายถึงอาการที่กิเลสดับลงหรือสิ้นลง จึงมีระยะเวลาชั่วขณะจิตเดียวหรือแวบเดียว ส่วนตัวเนื่องด้วยมรรค

นิพพานอย่าง ที่ 2 เป็นภาวณาม หมายถึงความที่ทุกข์ไม่มี มีผลเป็นความไม่ทุกข์อันนี้จะมียาวไปจนตลอดชีวิตของบุคคลผู้ถึงนิพพานนั้น ส่วน เนื่องด้วยผล

นิพพานอย่างนี้ 3 นั้น คือว่า เป็นสภาพอย่างนิรันดร์ ไม่มีเกิดไม่มีดับ เรียกว่าเป็นสิ่งที่กล่าวไม่ได้ว่ามีอายุเท่าไร เป็นลักษณะนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงอยู่นอกเหนือความมีอายุ นิพพานธาตุโดยนัยกล่าวแล้วนี้เอง หมายถึงนิพพาน ที่กล่าวถึงใน โลกุตตรธรรม 9

สรุป นิโรธ (ความดับทุกข์) เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง หรือทำให้เกิดมีขึ้น

4. มรรค คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือหมดปัญหาต่าง ๆ โดยสิ้นเชิง มีองค์ประกอบ 8 ประการ

อริยมรรค 8 เป็นแกนกลางในการจัดการศึกษาของทุกวิชา เพราะหลักการของอริยมรรค อยู่ที่ สัมมา คือ ความถูกต้องชอบธรรมในบทบาทชีวิตของมนุษย์ทุกชาติทุกเผ่าพันธุ์ ล้วนดำเนินไปในกรอบแห่งอริยมรรคทั้งสิ้น หากมนุษย์เหล่านั้นดำเนินไปผิดทาง ชีวิตก็ต้องรับผลแห่งความผิดนั้นอย่างตรงไปตรงมา แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าดำเนินชีวิตให้ถูกต้องในทุกขั้นตอน ผลออกมาเป็นความไร้อายุ อย่างยุติธรรม ไม่มีใครจะมาเปลี่ยนแปลงผลแห่งความถูกต้องเหล่านั้นได้

อริยมรรค เป็นเรื่องของความถูกต้องที่ครอบคลุมพฤติกรรมของมนุษย์ไว้อย่างครบถ้วน คือ

1. สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ ความเห็นอันถูกต้องต้องถ่องแท้ เป็นความจริงแท้ ไม่ใช่ผลที่เกิดจากการคาดคะเนหรือตั้งสมมติฐานใด ๆ ทั้งสิ้น และความเห็นที่ถูกต้อง จะต้องสามารถค้นหากระบวนการแห่งความจริงนั้นอย่างครบวงจรอีกด้วย

2. สัมมาสังกัปปะ คือดำริชอบ ดำริถูกต้อง สอดคล้องกับความจริงที่ปรากฏนั้นเมื่อความจริงปรากฏเป็นพื้นฐานแล้ว ความดำริที่สอดคล้องกับความจริง ก็จะต้องได้อย่างถูกต้อง ไม่เบียดเบียนกายใจของตนและผู้อื่น

3. สัมมาวาจา คือวาจาชอบ การพูดจาถูกต้อง เมื่อใจประจักษ์ความจริงทุกด้าน วาจาอันทำหน้าที่เป็นสื่อของใจ ก็จะสะท้อนสื่อสารถ่ายทอดออกมาแต่ความจริงที่ประจักษ์แล้วนั้น

4. สัมมากัมมันตะ คือการงานชอบ การงานถูกต้อง ไม่ว่างงานทางกายหรือทางใจ หากเป็นไปอย่างถูกต้องและเป็นจริง ย่อมเสริมค่าให้ชีวิตของผู้ทำ และสังคมที่เกี่ยวข้องจะพลอยได้รับผลเป็นสุขไปด้วย

5. สัมมาอาชีวะ คือ การประกอบอาชีพชอบ การประกอบอาชีพถูกต้อง เมื่อทราบความจริงของชีวิตว่า การประกอบอาชีพที่ถูกต้องไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มุ่งนำเอาผลที่ได้มาจากการใช้ความรู้ความสามารถ มาประกอบอาชีพให้ยืนยาว และอำนวยความสะดวกแก่เพื่อนมนุษย์ ก่อให้เกิดความปิติปรโมทย์ อิ่มทั้งกายและใจ

6. สัมมาวายามะ คือความเพียรชอบ ความพากเพียรอย่างถูกต้อง เมื่อได้ทราบความจริงว่า การประกอบความเพียรที่ผิดทำให้ชีวิตตกต่ำ นำความหายนะมาสู่ชีวิต เช่น พากเพียรในการประกอบอบายมุข มีแต่ นำทุกข์มาสู่ชีวิต ทั้งระยะสั้นและระยะยาว ก็ยึดเอาความเพียรถูกต้องคือ เพียรเลิก ละ เลว พฤติกรรมที่ขัดขวางความก้าวหน้าทั้งทางกายและทางใจ เมื่อทำได้แล้วก็ต้องเพียรพยายามระงับมิให้บาปเกิดขึ้นหรือมิให้พฤติกรรมอันไม่พึงปรารถนาต้องหวนกลับมาสู่ชีวิตอีก ขณะเดียวกัน ก็ศึกษาอบรมบ่มเพาะแต่สิ่งที่ดีงาม พร้อมกับพัฒนา และรักษาให้อยู่กับชีวิตจนเกิดความสมบูรณ์ และสมดุล

7. สัมมาสติ คือ ความระลึกชอบ ความระลึกที่ถูกต้อง กล่าวคือ ระลึกรู้สึกต่อชีวิตตามความเป็นจริงอย่างเป็นกระบวนการ เข้าใจพฤติกรรม กิริยาหรือปฏิริยาของชีวิต เข้าใจผลอันเกิดจากกิริยา และปฏิริยาต่าง ๆ ของชีวิต ทั้งในสภาวะ ความรู้สึกพฤติกรรมของจิต ตลอดจนถึงหลักและกฎเกณฑ์ของชีวิต ที่จะต้องดำเนินไปตามกระบวนการแห่งความเปลี่ยนแปลง ตามเหตุปัจจัยอยู่เนื่องนิตย์

8. สัมมาสมาธิ คือความตั้งใจชอบ ความมั่นคงของจิตที่ถูกต้อง เป็นธรรมชาติจิตของมนุษย์เคลื่อนไหวไปมา รับอารมณ์ต่าง ๆ อย่างรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา ถ้าหากจิตดับอยู่ในสภาวะปกติ ก็ไม่เกิดความเดือดร้อนใด ๆ แต่เมื่อมีกิเลสเข้ามาครอบครองจิตทำให้หวั่นไหวผิดปกติ ก็เกิดความทุกข์ ความจริงก็ปรากฏอยู่ว่า แม้องค์ประกอบชีวิตส่วนอื่นสมบูรณ์ แต่ถ้าไม่สามารถทำจิตให้ปกติได้ ความทุกข์ก็คงมีอยู่อย่างมากมาย เข้ามาสู่ชีวิตไม่ขาดสาย

การเจริญภาวนาคือ วิธีการฝึกจิตให้สงบมั่นคง และเหมาะสม พร้อมทั้งจะ เรียนรู้ และสู้กับอารมณ์ที่จะมาอย่างไม่หวั่นไหว อันจะเป็นพื้นฐานให้เกิดความรู้แจ้ง (ญาณ) จนสามารถป้องกันจิตจากการคุกคามจากกิเลสต่าง ๆ แล้วในที่สุดก็จะพบกับความหลุดพ้น (วิมุตติ) ปราศจากกิเลสทั้งปวง

กระบวนการเรียนรู้ถือเป็นสิ่งสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ ควรจะดำเนินไปด้วยการใช้อริยสัจ 4 และปฏิจลสมุปบาทมาเป็นหลักการขั้นพื้นฐานที่สำคัญ แล้วนำเอาเรื่องอื่นมาเป็นบริวาร หลักสำคัญที่จะต้องตระหนักไว้เสมออีกคือ การใช้หลักอริยสัจและปฏิจลสมุปบาท มาเป็นหลักในการแก้ปัญหาต้องตรวจสอบทั้งระบบ เพื่อให้พบความจริง ไม่มองเฉพาะจุดใดจุดหนึ่ง แต่ตรวจสอบเพื่อค้นหาความจริงแล้วแก้ปัญหาตามเหตุปัจจัยที่ปรากฏนั้นเมื่อเรานำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการในกระบวนการเรียนรู้เราต้องทำความเข้าใจระบบโดยรวมที่มีอยู่ก่อน ต้องนำมาพิจารณาอย่างรอบคอบ เพื่อผลที่ออกมาจะมีความเจริญก้าวหน้าไปพร้อมกัน และความจริงที่ถูกต้องก็คือ ทางสายกลางที่มีความสมดุลในทุกขั้นตอน คุณธรรมที่จะต้องนำมาเสริมในกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ ปัญญา และ ไตรสิกขา

ปัญญา

ปัญญาและกระบวนการอันนำไปสู่การเกิดปัญญา คือความรอบรู้ทั้งตนเอง วิชาการ สิ่งแวดล้อม สังคม และความเป็นไปของโลกอย่างชัดเจน นับเป็นจุดหมายปลายทางของกระบวนการเรียนรู้ ในทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งปัญญาออกเป็นสามประเภทคือ สชาติปัญญา ปัญญาติดตัวมาตั้งแต่เกิด (พันธุกรรม) นิปากปัญญา ความรู้ในด้านอาชีพ และวิปัสสนาปัญญาเป็นความรู้แจ้ง รู้จริง รู้ถูกต้อง และกระบวนการที่ก่อให้เกิดปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการฟัง (สุตมยปัญญา) เกิดจากการคิด (จินตมยปัญญา) เกิดจากการอบรมตนเอง(ภาวนามยปัญญา)

ไตรสิกขา คือการศึกษา 3 อย่าง ประกอบด้วยศีลสิกขา สมาธิสิกขา และปัญญาสิกขา การสรุปอริยมรรคลงในไตรสิกขาก็จะเป็นภาพของหลักการของการศึกษา ที่ควรจะต้องสอดแทรกเข้าไปในทุกสาขาวิชา กล่าวคือ

1. ศีลสิกขา คือการศึกษาฝึกอบรมพัฒนากาย และวาจา ประกอบด้วย สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เพราะความถูกต้องทั้งสามอย่างนี้เป็นเรื่องของระเบียบวินัยอันจะควบคุมพฤติกรรมหรือความเคลื่อนไหวทางกาย วาจา ให้ดำเนินไปในทิศทางปกติ ไม่ขัดขวางพัฒนาการของตนหรือสังคม

2. สมาธิสิกขา คือการศึกษาฝึกอบรมพัฒนาจิต ประกอบด้วย สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เพราะองค์ประกอบของอริยมรรคทั้งสามประการนี้เป็นเรื่องของการฝึกฝนอบรม ควบคุมจิตให้รู้จักคิดอย่างเป็นระเบียบ เรียกว่า คิดเป็นการที่มนุษย์จะคิดเป็นโดยไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่นมีความมั่นคงพอที่จะต้านทานกระแสยั่วยักที่มาจากทวารสามัคคีให้หวั่นไหวไปในทางบวกหรือลบ แต่มั่นคง แน่วแน่ เยือกเย็น นั่นเป็นการสร้างจิตให้มีพลัง เป็นฐานในการรองรับสรรพวิชาต่าง ๆ อย่างมั่นคง

3. ปัญญาสิกขา คือการศึกษาฝึกอบรมพัฒนาปัญญา ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ เพราะความสามารถที่จะมองเห็นความจริงในเรื่องราวต่าง ๆ แล้วหาทางออกให้กับตนเอง และผู้เกี่ยวข้องโดยปลอดภัยทั้งในส่วกายและในส่วนจิตกิจกรรมการเรียนการสอนที่มีไตรสิกขาเป็นพื้นฐาน คงต้องมีจุดเน้นที่มีระเบียบวินัย (ศีล) จิตใจที่มั่นคงหนักแน่น (สมาธิ) มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างรู้เท่าทัน และตั้งอยู่บนพื้นฐานของความจริง (ปัญญา) ความจริงจะเป็นพื้นฐานของการศึกษาเรียนรู้ทั้งปวง เพราะสิ่งทั้งปวงล้วนมีความจริงประกอบอยู่อย่างเพียงพอตามธรรมชาติของสิ่งนั้น

พระธรรมปิฎกย่ำว่า “สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ” เป็นแกนนำ เป็นต้นทางและเป็นตัวยืนของกระบวนการศึกษาทั้งหมดสัมมาทิฐิ คือปัญญาขั้นสูงที่เกิดจาก การสั่งสอนอบรมในด้านจิตใจ จนเห็นลัทธิจะทั้งปวงว่าอะไรควรละอย่างชัดเจน การจัดการศึกษาจนได้ปัญญาประเภทสัมมาทิฐิ คือการวางรากฐานความถูกต้องให้แก่วิชาการทั้งปวง ความรู้ใด ๆ ก็ตามที่ตั้งอยู่บนสัมมาทิฐิ ล้วนเป็นความรู้ที่ไม่เป็นพิษเป็นภัยแต่จะสร้างสรรค์ประโยชน์ฝ่ายเดียว พื้นฐานสำคัญของการเรียนการสอนวิชาต่าง ๆ ต้องมีสัมมาทิฐิเป็นแกนกลางพระพุทธองค์ก็ได้ชี้ชัดว่าการเกิดสัมมาทิฐิมาจากเหตุสองอย่าง คือ

1. โปรโตโมสะ คือปัจจัยกระตุ้นการเรียนรู้จากภายนอก เช่น การแนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ตลอดจนการเลียนแบบจากพ่อ แม่ ครู เพื่อน เป็นต้น
2. โยนิโสมนสิการ คือปัจจัยกระตุ้นการเรียนรู้จากภายใน หมายถึงการคิดอย่างแยบคาย หรือความรู้จักคิด คิดอย่างมีระบบ คิดอย่างมีกระบวนการ คิดรอบด้าน หรือคิดตามแนวทางปัญญา คือ รู้จักมอง รู้จักพิจารณา สิ่งทั้งหลายตามสภาวะ ตามความเป็นจริง

บทสรุป

การศึกษาที่แท้จริงแล้ว คือ การพัฒนาชีวิตมนุษย์ให้สมบูรณ์ควบคู่ไปกับการสร้างสรรค์อารยธรรมที่รุ่งเรือง และยั่งยืน โดยยึดมั่นในหลักของพระพุทธศาสนา การพิจารณาตรวจสอบปัญหาประเมินและแก้ไขอย่างใกล้ชิด โดยใช้หลักธรรมนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษา ซึ่งเราจะเริ่มเห็นปัญหาและสาเหตุแห่งปัญหาอย่างชัดเจนว่า การศึกษาที่ขาดคุณภาพเป็นสาเหตุแห่งวิกฤตการณ์ในด้านต่าง ๆ จึงควรที่จะย้อนกลับมาพิจารณาถึงการจัดกระบวนการเรียนรู้ ในอนาคตที่มีความจำเป็นต้องสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้น โดยควรที่จะนำเอาหลักพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน ในด้านการเรียนการสอน โดยตั้งความหวังร่วมกันว่า กระบวนการเรียนรู้ควรมีพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน เพราะพระพุทธศาสนาเหมาะสมอย่างยิ่งกับสังคมไทย ซึ่งจะก่อให้เกิดดุลยภาพแห่งการศึกษา และการพัฒนาสังคม เพราะพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่แน่นอนเป็นหลักในการดำเนินชีวิต เช่น ศีล 5 ก็ควบคุมการดำรงชีวิตของแต่ละบุคคลและเชื่อมั่นว่าการศึกษาที่สมดุลและการพัฒนาที่สมบูรณ์ เช่นนี้จะป็นปัจจัยให้เกิดสังคมที่ปกติสุขที่ มนุษย์ สัตว์ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม จะอยู่ร่วมกัน และพึ่งพาอาศัยกันด้วยสันติ บนพื้นฐานแห่งความเมตตาธรรม อันเป็นแก่น นำแห่งสัมพันธภาพที่ไร้พรมแดนก็เพราะอาศัยหลักพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางนำมาซึ่งสุขของสรรพสิ่งทั้งปวง ดังนั้นตัวแปรที่สำคัญก็คือการจัดการศึกษาที่ถูกต้องและเหมาะสมกับวัฒนธรรมของสังคมไทย นั่นคือการจัดการศึกษาโดยอาศัยแนวคิดของ “การศึกษาเชิงพุทธ” ซึ่งเป็นการศึกษาที่จะต้องเน้นความสมดุลระหว่างความเจริญทางด้านวัตถุกับจิตใจควบคู่กันไป โดยบุคคลที่ได้รับการศึกษาด้านนี้จะได้รับผลตามความมุ่งหมายของการศึกษาทั้งในแง่คุณสมบัติประจำตัว คือ มีปัญญา และสามารถฝึกฝน อบรม ตนเองได้ดีทั้งในด้านร่างกาย และจิตใจ สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ และจะสามารถบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ ทั้งในด้านวัตถุและจิตใจ ความไม่เห็นแก่ตัว ซึ่งจะนำไปสู่ภาพรวมของการพัฒนาทางสังคม เพื่อการศึกษาที่สมบูรณ์และเพื่อความสงบสุขของสังคมไทยต่อไป

เอกสารอ้างอิง

1. ภาษาไทย

ก. เอกสารชั้นปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต). (2544). *ชีวิตที่เป็นอยู่ดี*. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหพันธ์ตั้งแอนด์พับลิชชิง.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2545). *ธรรมานุชีวิต*. กรุงเทพมหานคร : กองทุนอริยมรรค.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร : เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด.

พุทธทาสภิกขุ. (2543). *คู่มือมนุษย์ (ฉบับสมบูรณ์)*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา.

พระไพศาล วิสาโล. (2547). *พุทธศาสนากับการศึกษาเพื่ออนาคตของประเทศ*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: วิทยาเขตสวนดอก, เชียงใหม่.

พระมหาสุทิตย์ อาภากร และสายชล ปัญญชิต. (2558). *รูปแบบการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคม*

ตามแนวพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยศิลปากร : สาขามนุษยศาสตร์, สังคมศาสตร์และศิลปะ, ปีที่ 8, ฉบับที่ 1, เดือนมกราคม - เมษายน 2558.

วคิน อินทสระ (2554). อริยสัจ 4 ความจริงของชีวิตที่ทุกคนควรรู้และเข้าใจ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมดา.

สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2557). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. พิมพ์ครั้งที่ 39. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.